

Báthori Csaba

Örökké és egyszer

John Keats: *Óda egy csaloganyhoz*

Ahogy öregsünk, egyre több időt töltünk egyedül; s miután a *magány* kezd egyre erősebben nevelni, olvasás közben hirtelen azt észleljük, hogy mind gyakrabban régi ismerőseinknél kötünk ki: Szophoklész szólít meg, a francia reneszánsz költőit vesszük kézbe újra, Shakespeare műveinek egy-egy részletét próbáljuk – hányadszor már! – megérteni, vagy éppen... John Keats egyik-másik csodálatos költeményét. Lehet, hogy észrevétlenül megelevenítjük tartásunkban a szerzők életének s műveinek valamely elhomályosult eszményét. Üsse kő! Helyet fogtak bennünk a nagyok egy-egy sorukkal, és ez sem rossz eredmény. Keats egyik korai levelében ezt írja (1817. április 17-én, John Hamilton Reynoldsnak): „Valahányszor ír nekem, mondjon már, kérem, pár szót Shakespeare valamelyik soráról, amelynek értelmét esetleg épp nemrég fejtette meg valaki; hiszen ez, bizony, derűre-borúra megesik, még ha akár negyvenszer olvastuk is már valamelyik darabját – például a Vihar következő jelente még soha nem érintett meg annyira, mint legutóbb: Sünök / essenek meg, végig a hosszú éjszakán át, / mert ez az ő munkaidejük (Shakespeare: *Vihar*, 1/2)”. De itt, a huszonegyedik század elején néha épp Keats egyik-másik sorát nem tudjuk elhagyni értelmezés, töprengés vagy csak megjegyzés („bevésés”) nélkül. Az angol romantika második üstökös-nemzedékének költői nem hamari megjegyzést céloztak műveikkel – lehet, hogy az intenzitás feltétele egy leheletnyi homály is, vagy talán a verbális túlerheltség, a zsúfolt díszítés. Ettől az angyali költőtől ki tudna idézni? Körünkben nemigen akad ilyen halandó. Címeit, világhírű témáit, sorsának egy-egy elemét, költői attitűdjét, a római Spanyol lépcső melletti falitábla szövegét, vagy a Cestius-piramis közelében fekvő sírjának feliratát... ezeket igen, ezeket tudjuk idézni. De a sorait? Netán versszakait? Egész versét? Kötve hinném, hogy akad itt lélek, akibe ennyi memória szorult volna.

Emberi alakja? Arról talán a poszthumusz közlések bámulatos atyamestere, Tomasi di Lampedusa írta a legszebbet. Időnként – közli velünk bizalmasan *A párdúc* írója – fel-feltűnnek a földön angyalok, akik emberfeletti ragyogást árasztanak. De hogy valaki ehhez a kiváltságos kaszthoz tartozzék, önmagában nem elég, hogy az illető lángelmének szülessék volt: sem Shakespeare, sem Dante, sem Michelangelo, sem Baudelaire nem tartozik az angyalok rajához. Lehet, hogy mindegyik isten volt... de angyal nem.

Ahhoz, hogy angyalnak minősüljön valaki, szükséges a korai halál, az idő előtt megszakadt, feltökéletesedő művészi teljesítmény, valamint az üstökösi káprázat: érezze az emberiség, hogy arcát egy pillanatra égi jelenség világította meg. Lampedusa választott angyalai (mint látjuk mindjárt, etikai vonások itt nem esnek latba): Raffaello és Masaccio, Mozart és Hölderlin, aztán Rimbaud, Maurice de Guérin, Shelley, Marlowe és Keats (anyaszomorítók, ateisták és megbotránkoztatók, mondom, jól megférnek egymással e vegyes gyülekezetben). Novalis, Giorgione vagy Van Gogh csak egy hajszállal vétette el szerencséjét. Továbbá: Péguy ugyan rendelkezett egy angyal minden jegyével, de kicsit későn halt meg; viszont bár Sergio Corazzini idejében boldogult meg, nem volt elég tehetséges. És a női angyalok? Ó, vannak, vannak, egy egész sereglet, de egészen más értelemben – mosolyog Lampedusa.

Az angyalok közt a legmagasabb rang John Keatsset illeti meg: ő abszolút tiszta jelenség. (Marlowe és Shelley szárnyát – bár nem az ő hibájuk – csúfítja néhány komoly makula; Raffaello kicsapongó életmódja, Hölderlin elmebaja, Masaccio lobbanékonyága picit sötét pötty e nagyságok öltözékének hófehérjén – kuncogja felénk Lampedusa.) Keats nemcsak angyal, hanem szeráf, sőt százkarátos angyal, amolyan molyvédett szárnyú arkangyal. És tényleg így érezzük-e mi is, ha verseit olvassuk?

Semmi kétség, élete is, művészete is a szépség és igazság összefüggő keresésének jegyében telt el – azaz, mondhatnám: soha nem volt meggyőződve bármely igazságról, csak akkor, ha felismerte benne egyúttal a szépség jeleit is. Alapállását egyik eszménye, Spenser fejezte ki (Keats többször is idézi ezt a verset): „A nemes szív /.../ csak akkor nyugszik meg, ha megteremtette / a végtelen Jót, amelyet létre akart hozni.” Bárhol ütöm fel írásait, egy tágas és magas szemlélet nyomait látom, a művészet iránti feltétlen odaadás formáiban, szinte papi áldozati ceremóniákra kész eltökéltséggel. Keats szerénysége azt jelenti, hogy mindent, amit maga körül észlel, nemesíteni akar, de nem szenvedez az emberiségért folytatandó harc üres gesztusaival. 1819. augusztus 25-én így vall John Hamilton Reynoldsnak: „Az embereket, akiket ismerek s akik mintegy önmagam részei már, nem tudnám többé nélkülözni, az emberiség maradék része azonban legalább olyan valótlan számomra, mint Milton hierarchiái. Azt hiszem, ha szívem hosszú időre szabad és egészséges lehetne, és a tudóm olyan erős, mint egy ököre, megállnám fáradság nélkül még a szélsőséges érzelmek és gondolatok ostromát is, és szinte teljes magányban tölteném el az életemet, akár nyolcvan esztendeig. De érzem, testem törekény, hogy magasra juttassa életemet; folyton csillapítanom kell magamat s arra törekednem, hogy semmi legyek.”. Életének komoly keserveit, fiatal kora ellenére, egy higgadt sztoikus bölcsességével viseli (apja korai halálát, testvére amerikai kivándorlását, anyja betegségét és távozását, irodalmi pályáján elszenvedett kudarcait, saját betegségének gyors elhatalmasodását, szerelmének beteljesülést nem ígérő araszolását). Nem szeretett Angliában élni, s általában is úgy vélte, barbár korba született. „Gondolataim nagyon gyakran idegen országban kalandoznak. Inkább Anglián kívül élek, mintsem benne” – írja George és Georgiana Keatsnek 1818 végén. Bár műveinek költői értékében ritkán kételkedett, a költő önazonosságának emlegetésekor általában az önkicsinyítés benyomását kelti. „Ami a költői hivatást illeti, a költő soha nem önmaga, nincsen azonossága, ő minden és semmi egyszerre. /.../ Ami az erényes filozófust megrettentí, az elragadja a kaméleonszerű költőt. /.../ Minden létező közt a költő a legkevésbé költői, hiszen neki nincsen identitása. Ő folyton valamilyen más test keresésével tölti idejét, azt akarja kitölteni. A költő bizonyára Isten legkevésbé költői teremtménye” – a Richard Woodhouse-nak címzett, 1818. október 27-én kelt levél nem csupán Keats művészi elméletét körvonalazza, hanem emberi alázatát, erkölcsi mértéktartását és modorának tapintatos józanságát is pontosan tükrözi. (Ugyanebben a levélben, lejjebb, ezt mondja: „Arra törekszem, hogy jót tegyek a világnak.”.)

Lássuk hát egyik legszebb jótettét, az *Óda egy csalogányhoz* című versét, először eredetiben:

ODE TO A NIGHTINGALE

1

My heart aches, and a drowsy numbness pains
My sense, as though of hemlock I had drunk,
Or emptied some dull opiate to the drains

One minute past, and Lethe-wards had sunk:
'Tis not through envy of thy happy lot,
But being too happy in thine happiness, –
That thou, light-winged Dryad of the trees,
In some melodious plot
Of beechen green, and shadows numberless,
Singest of summer in full-throated ease.

2

O, for a draught of vintage! that hath been
Cool'd a long age in the deep-delved earth,
Tasting of Flora and the country green,
Dance, and Provençal song, and sunburnt mirth!
O for a beaker full of the warm South,
Full of the true, the blushful Hippocrene,
With beaded bubbles winking at the brim,
And purple-stained mouth;
That I might drink, and leave the world unseen,
And with thee fade away into the forest dim:

3

Fade far away, dissolve, and quite forget
What thou among the leaves hast never known,
The weariness, the fever, and the fret
Here, where men sit and hear each other groan;
Where palsy shakes a few, sad, last gray hairs,
Where youth grows pale, and spectre-thin, and dies;
Where but to think is to be full of sorrow
And leaden-eyed despairs,
Where Beauty cannot keep her lustrous eyes,
Or new Love pine away to-morrow.

4

Away! away! for I will fly to thee,
Not charioted by Bacchus and his pards,
But on the viewless wings of Poesy,
Though the dull brain perplexes and retards:
Already with thee! tender is the night,
And haply the Queen-Moon is on her throne,
Cluster'd around by all her starry Fays;
But here there is no light,
Save what from heaven is with the breezes blown
Through verdurous glooms and winding mossy ways.

5

I cannot see what flowers are at my feet,
Nor what soft incense hangs upon the boughs,
But, in embalmed darkness, guess each sweet
Wherewith the seasonable month endows
The grass, the thicket, and the fruit-tree wild;
White hawthorn, and the pastoral eglantine;
Fast fading violets cover'd up in leaves;
And mid-May's eldest child,
The coming musk-rose, full of dewy wine,
The murmurous haunt of flies on summer eves.

6

Darkling I listen; and, for many a time
I have been hal fin love with easeful Death,
Call'd him soft names in many a mused rhyme,
To take into the air my quiet breath;
Now more than ever seems it rich to die,
To cease upon the midnight with no pain,
While thou art pouring forth thy soul abroad
In such an ecstasy!
Still wouldst thou sing, and I have ears in vain –
To thy high requiem become a sod.

7

Thou wast not born for death, immortal Bird!
No hungry generations tread thee down;
The voice I hear this passing night was heard
In ancient days by emperor and clown:
Perhaps the self-same song that found a path
Through the sad heart of Ruth, when, sick for home,
She stood in tears amid the alien corn;
The same that oft-times hath
Charm'd magic casements, opening on the foam
Of perilous seas, in faery lands forlorn.

8

Forlorn! the very word is like a bell
To toll me back from thee to my sole self!
Adieu! the fancy cannot cheat so well
As she is fam'd to do, deceiving elf.

Adieu! adieu! thy plaintive anthem fades
Past the near meadows, over the still stream,
Up the hill-side; and now 'tis buried deep
In the next valley-glades:
Was it a vision, or a waking dream?
Fled is a that music: – Do I wake or sleep?

John Keats verse nyersfordításban:

ÓDA EGY CSALOGÁNYHOZ

1

Szívem fáj, és álmatag zsibbadtság gyötri
Érzéke(i)met, mintha bükköt ittam volna,
Vagy valamely bágyasztó ópiumot az utolsó cseppig
kiürítettem volna
Egy perccel ezelőtt, és (a) Léthe felé süllyedtem volna:
Ez nem boldog sorsod irigylése miatt van,
Hanem mert túl boldog vagyok a te boldogságodban –
Hogy te, a fák könnyű-szárnyú dryádja
Egy bükkös zöld vagy számtalan árny
Valamely melodikus pontján (helyén)
A nyárról énekelsz teli-torkú könnyedséggel.

2

Ó, (volna) csak egy korty jó (faj)borom! amely
Hosszú időn át hűtődött a mélyre-vájt földben,
(És) flóra-ízű és vidéki zöld-,
Tánc- és provanszi dal- és napégette derű-(ízű)!
Ó, (volna) csak egy kelyhem teli a meleg Déllel,
Teli az igazi, pirulékony Hippocrenével,
Gyöngyöző buborékokkal csillogva a peremen,
És bíbor-színezett szájjal;
Hogy ihassak és elhagyjam a világot láthatlanul,
És veled eltűnjek (elenyészem) a homályos erdőbe:

3

Messzire eltűnni (elenyészni), feloldódni és teljesen elfeledni,
Amit te a levelek közt soha nem ismertél meg,
A fáradságot, a lázat és a bomlást

Itt, ahol (az) emberek ülnek és egymást nyögni hallják;
Ahol a bénultság néhány szomorú, utolsó (szál) szürke hajjat
rezget,
Ahol sápadttá válik az ifjúság és szellem-sovánnyá és
meghal;
Ahol csupán gondolkodni, (már ez) csupa szenvedést
(jelent)
És ólom-szemű kétségbeesést,
Ahol a Szépség nem tudja megtartani ragyogó szemeit,
Vagy (az) új Szerelem nem vágyhat azokra holnapnál
tovább.

4

E! e! mert hozzád akarok repülni,
Nem Bacchus és párducainak fogatán,
Hanem a Költészet láthatatlan szárnyain,
Még ha a petyhüdt agy megzavar és feltartóztat is:
Már nálad (is vagyok)! szelíd az éjszaka,
És talán a Hold-királynő (már) a trónján,
Körülfürtözve, összes csillag-tündére (gyűrűjében);
De itt nincsen fény,
Kivéve amit az égből a szellők idefújnak
Zöldellő sötétségeken és kacskaringós, mohás utakon át.

5

Nem láthatom, milyen virágok vannak lábaimnál,
Sem hogy milyen lágy tömjén függ az ágakon,
De bebalzsamozott sötétségben kitalálok minden édességet,
Amellyel az évszaki hónap felruházza
A füvet, a sűrű (cserjést) és a vad gyümölcsfát;
(A) galagonyát és a vadrózsát;
A hamar hervadó ibolyákat, amelyeket eltakarnak a
levelek;
És a május-közép legidősebb gyermekét,
A jövő (nyíló?) pézsmarózsát, (mely) teli harmatos borral,
A legyek lármás törzshelyét nyári estéken.

6

Sötétben fülelek; és néha-néha
Félig(-meddig) szerelmes voltam a megnyugtató Halálba,
Szelíd neveken hívtam őt némely homályos rímekben,
Hogy vigye el a levegőbe nyugalmas lehetemet;

Most inkább, mint bármikor pompásnak tűnik meghalni,
Befejezni éjféلكor fájdalom nélkül,
Miközben te kiöntöd lelked széltében-hosszában
Ilyen önkívületben!
Te még mindig énekelnél, és nekem hiába van fülem –
Magas gyászénekedhez én (egy darab) pázsit volnék.

7

Te nem születted (a) halálra, halhatatlan Madár!
Éhes nemzedékek nem taposnak le téged;
A hangot, amelyet ezen a múltékony éjszakán hallok, hallotta
Régi (ókori) napokban császár és paraszt:
Talán ugyanaz a dal (ez), amely utat talált
Ruth szomorú szívébe, amikor, honvágytól szenvedve,
Könnyek közt állt az idegen gabonában;
Ugyanaz, amely gyakran
Mágikus ablakokat varázsolt el, amelyek veszedelmes
Tengerek tajtékjára nyíltak, tündéri országokban,
elveszeten.

8

Elveszeten! a puszta szó (is) olyan, mint egy harang,
Amely visszakongat engem tőled egyedüli önmagamhoz!
Isten veled! A képzelet nem szedhet rá olyan jól (ügyesen),
Mint amilyen hírben áll, csalékony kobold.
Isten veled! Isten veled! panaszos himnuszod elenyészik
A közeli rétek mögött, a csendes patak fölött,
Felfele a hegyoldalon; és most mélyre van temetve
A legközelebbi erdei (völgy)tisztásokon:
Egy látomás volt-e ez, vagy egy éber álom?
Eliszholt ez a muzsika: – Ébren vagyok-e vagy alszom?

A Keats-verstípus, különösen a *bámulatos évben (annus mirabilis)*, 1819-ben keletkezett kilenc óda: nem gyors megjegyzésre szánt, szóról szóra olvasandó szöveg – mondhatnám: nem írott, hanem aggályosan illesztett képzet-sorozat, amelyet ajánlatos folyamatos meg-megállással kifürkészni. Az ihlet-áramlat, úgy érezzük, nem valahonnan valahová vezet, hanem a töprengés új fordulatait veti elénk. Ha azt mondanám: az utcán-járás és a színpadi járás nem ugyanaz, talán megvilágosodnék: a szavak itt is egymás mellett állnak, kapaszkodnak is egymásba, de nem következnek egymásból; a jelentés nem kibomlik, hanem kilátásba helyeződik, s az olvasó haladás közben nemegyszer úgy sejti, támogatást vár a hegymenetben. A magyar költészetben hasonló verstípus pl. Tóth Árpádnál látható, és nem véletlen, hogy ő Keats egyenértékes fordítója is: szoktat arra, hogy lassan járjunk a versben (még ha nem kínál is mindig hozzá kényelmes értelmi „bemikrofonozást”).

A fák sűrűjében trillázó némely kismadár, a *csalogány* (*nightingale*), a *pacsirta* (*skylark*) vagy a kakukk egyébként az angol lírai kalitka állandó lakója: az angol romantika is szívesen látta hasonló eszmetársítások hálójában. William Wordsworth: „Ó, dévaj Újonc (blithe New-comer)! Hallottalak, / hallak és örülök neked. / Ó, kakukk! nevezzelek-e madárnak, / vagy csak vándorló Hangnak?” (To the Cuckoo). Itt is feldereng a Keats-vers alapeszméje: a madár titok, egyszerre közeli és távoli lény, mindenképpen *an invisible thing*. Shelley pacsirta-himnusza (*To a Skylark*) hasonlóan indít: „Hail to thee, blithe Spirit! (Üdv néked, dévaj Szellem!)”, és ugyancsak visszhangozza már Keats dallamait: „And singing still dost soar, and soaring ever singest (és dalolva szöksz fel örökké, és felszökve dalolsz szakadatlanul)”. Shelley még azt is mondja a pacsirtáról: olyan vagy, mint „an unbodied joy whose race is just begun (egy testetlen öröm, amelynek zajlása épp most kezdődött meg)”. „Az egész föld és levegő felcsendül hangoddal” – rajong Shelley. S aztán: „What thou art we know not (hogya mi vagy, azt nem tudjuk)”. Látjuk, az angol romantikus lírai eszméletben minden elem készen áll, hogy megfogadjon Keats darabja, a madár-látomásnak talán leghíresebb változata: *láthatatlanság, egyetemesség, örök-dallamszerűség, titokzatosság*. Az öreg kortárs, Goethe például más járulékkal modellálja – ugyancsak lenyűgöző látomásban – a csalogány-képzetet: „A csalogány, ő messze volt, / de visszacsábítja a tavasz; / jaj, semmi újat nem tanult, / dalol kedves, régi dalokat...” Goethe tehát egyáltalán nem azt gondolja, hogy a pacsirta az egész világegyetem rejtelkedő hangkürtje, és nem is láthatatlanságban felcsendülő énekét dicsőíti, hanem éppen mindennek ellenkezőjét: a pacsirta itt a megbízhatóság, a változatlanság emblémája, a természeti-időbeli körforgás egyik elmozdíthatatlan jelzőkarója. Szó se róla, Goethe eszméje is rokonítható az angolokkal: aki „messze volt” és most visszatért a semmiből és ugyanazt a dallamot fújja, az tud valamit az állandóságról, a régiségről, a múlttól, a világ kezdetéről, s ezt épp nekünk hajlandó is elmondani, ha beköszönt a tavasz. A szimbolikus csíra a Goethe-versben is megmoccan, ott is megtörténik a „tulajdonítás”, de a szöveg nem erősödik himnikussá, nem nyer egzisztenciális vonatkozást. Az angol eszmék szinte hemzsegnék a fikciók hullámaiban: mindegyik angol versben észleljük, hogy hatalmasan reszket madárdalolás közben a lélek – Goethe azonban nem indul meg, nem lép ki önmagából képletes „felruházással”; éppen nem a szókratészi nem-tudás költői szédületét közvetíti, hanem megállapítja saját tudását a pacsirtáról, és a pacsirta tudását tulajdon énekéről.

De még mielőtt részletekbe bocsátkoznánk, pár szóban megemlítem Shakespeare *Romeo és Júliájának* azt a jelenetét (III/5), amelyben a szerelmesek arról vitatkoznak, vajon pacsirta hangját hallják-e vagy csalogányét. A csalogány ugyanis az éj madara, a pacsirta ellenben a reggel hírnöke. A jelenet mesteri alakítása hármassal: a Júlia marasztalása távozásra irányuló unszolásba fordul, b. úgy tűnik, döntő helyzetben mindegy, melyik madár énekét hallja az ember, Rómeónak mennie kell, ha élni akar (minden jel lehet üdvös és baljós egyszerre), c. keserveinkben elegyedik fény és sötétség. A jelenet utolsó, talányos mondata ezt is jelentheti: „More light and light: more dark and dark our woes (Világosabbak és világosabbak: sötétebbek és sötétebbek megpróbáltatásaink)”. Shakespeare témája: Romeo távozása, üldözése, szenvedélye, elválásból fakadó bánata, s mindez a sötétben vagy hajnali virradatkor daloló madár alakjához társítva. Talán nem tévedünk, ha jelezzük: Keats költeménye is az egzisztenciális kérdésekkel összefüggésben részletezi a csalogány-élményt, – csak hogy ott az elmúlás, a lassú-örök távozás, a költői hivatás hiúsága, az *eltűnés* félelmetes, de egyúttal mámorító előérzete játszik döntő szerepet. Ahogy Romeo menni és maradni akar egyazon pillanatban, úgy Keats is hallatlanul komplex érzelmi tényállást sejtet meg sűrűre kalapált, zsúfolt és díszítéstől roskadó szöve-

gében: nem csupán az elmúlás miatti melankóliát ecseteli, hanem a költői hivatás időben megvalósuló szédületét, éppen a mulandóság-feszítette létezés gyönyörét-szomorúságát, az óda és az elégia egymásba szövődő hanganyagát. A két szöveg különböző ugyan, de néhány tulajdonságban egységes, szellemtörténetileg egymásban gyökerező. Keats Shakespeare-rá-jongó volt, és épp az ő műveire utalva alakította ki *negative capability*-elméletét. „Csak a lángelme – Shakespeare – képes arra,” – mondja Keats – „hogya bizonytalanságok szférájában, misztériumok és kételyek közepette is higgadtan kitarson anélkül, hogy bármiféle indíttatást érezne tények vagy ésszel felfogható indokok említésére” (levél George és Thomas Keatsnek, 1817. december 22-én). A csalógány-óda az emberi létezés és a költői hivatás közötti gyönyörű és fájdalmas tükröződések lírai jegyzőkönyve. Gondolhatnánk azt is: a csalógány énekével együtt örök, a költő énekével együtt halandó.

A dolgozat második részét következő számunkban közöljük.

Joseph Severn:
John Keats 1819

